

Osmanlı nesrinin Cumhuriyet devrinde algılanışı

Hakan Karateke*

* Doç. Dr., Chicago Üniversitesi, Yakın
Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Bölümü.
Sempozyumda okunan bildiri metninin çok
az değiştirilmiş şeklidir. Yazının son halini
okuyup eleştiren A. Tunç Şen'e teşekkür
ederim.

Zihniyette devamlılık

Gerçi başlıktaki dönem sınırlaması bu yazıda değineceğim üç bilim kişinin Osmanlı nesri konusunda üretken oldukları zaman birimini kapsıyor, fakat yine de, zihniyetlerin oluşumu ve devamlılığı açısından bu dönemlemenin suni olduğu gerçeğini göz ardı etmemiz gerekiyor. Cumhuriyet devri aydınları ile dil ve edebiyat uzmanlarının Osmanlı nesrine (ki Osmanlı nesri deyince 1850'ler öncesi nesrini kastediyorum) yaklaşımlarının pek çok açıdan 1860'larda gelişmeye başlamış bir bakış açısının zihniyet olarak devamı olduğunu düşünüyorum. Değerlendirmelerimi sadece Cumhuriyet devrine atfetmek yanıltıcı olabilir. Cumhuriyet Türkiyesinde yeni rejimle gelen politik gündemlerin etkili olduğu bir fevriyet olmuştur, belli noktalara vurgu artmıştır, yeni teoriler de ileri sürülmüştür, ona şüphe yok, ama demek istediğim, genel bir yaklaşım, bir tavır olarak aynı çizginin devamıdır Cumhuriyet devrinde üretilen. Herhalde Nâmık Kemâl (ö.1888) 1930'lu yılları görseydi, diyelim ki, Agâh Sırrı Levend'den çok değişik bir şey yazmayacaktı.

Tabii bu dediğim bilimsel araştırmaların çokluğu ve kalitesi açısından bir değerlendirmeden değil de, Osmanlı nesrine yapılan bir *a priori* bakıştan, yani yeterli ampirisizm olmadan, yeterli araştırma yapılmadan ve destekleyici dökümantasyona dayanmadan mevcut olagelen *genel algı ve tavrıdan* bahsediyorum. 1860'larda gayet yüzeysel, izlenimsel ve aslında bütünüyle bilimsel de olmayan bir Osmanlı nesri anlayışı şekillendi. Bu Osmanlı nesri anlayışı öncelikle birkaç entelektüel gazeteci ve edebiyatçının kaleminde genel tavrını buldu. Aklımıza ilk gelen isimler Nâmık Kemâl, Şinâsi (ö.1871) ve Ziyâ Paşa (ö.1880). Aslında arkaplanında bir dünya görüşü değişiminin olduğunu bildiğimiz bu bakış açısı ta o zaman bazı paradigmlar koy-

du ve sonraki yüzyıl bu paradigmaların koridorlarında çeşitleme üreterek geçti.

Bu tavrın en belirgin özelliği, genelinde saray çevresinde yazılan nesrin dilini küçümser, halktan kopuk, abartılı ve anlaşılmaz bulur ve reddeder bir havada olmasıydı. Görüşümce, saray çevresinde üretilen edebiyatın hor görülmesinin ana nedeni aslında bu edebiyatın önemli bir işlevişi özelliğinin patronaj ilişkisi olmasıydı. Tabii algının edebiyatın bütününe yönelik olduğunu unutmamalıyım, yani zaman zaman nazım ve nesre dair fikirlerin birbirine geçtiğini söylemek gerekiyor. Bu dönemin birçok fikir adamının, ki bunların bir kısmı edebiyatçılardan oluşuyor, dünya görüşlerindeki en belirgin özellik saray ve hanedan odaklı her şeye mesafeli durmaları idi. Nergisi (ö.1635) ve Veysi (ö.1627) bu tavrın, anlaşılmaz nesre örnek olarak öne çıkardığı günah keçileri oldu. Nergisi'nin, Veysi'nin dili zordur belki ama aşağıda göreceğimiz gibi 'sade nesre' 'milli edebiyatın ilk mübeşşiri' olmak üzere cımbızla örnek arayan tavrı, pekala Veysi'nin *Hâbnâmesini* de 'anlaşılır nesirler' arasında sayabilirdi. Aslında doğruyu söylemem gerekirse bu sade, süslü tasniflerinden hiç hazzetmiyorum, ona da geleceğim ileride, ama Veysi'nin *Hâbnâmesinin*, genel kanının aksine, ilk cümlelerinin ardından gelen kısmı hiç de zor bir metin değildir.

Sözün özü, (tamamen) bilimsel olmayan bu tavrın paradigmaları sonraları bilimsel görüşü de genelinde şekillendirdi. Diyelim ki, 19. yüzyılın dünya görüşü daha halkçı ve anti-monarşik bir hal almasaydı, Osmanlı nesri ve edebiyatı bu dönemde pekala daha prestijli bir konumda sunulabilirdi. Ama bu bir spekülasyondan öte bir şey değil ve bununla vakit kaybetmektense asıl konuya gelelim:

Bu yazıda Osmanlı nesri konusunda bilimsel eser bırakmış üç 20. yüzyıl kişisini ele alacağım. Birincisi Mehmed Fuad Köprülü, diğeri Ağâh Sırrı Levend ve sonuncusu Fahir İz. Bu zevatın üçü de filolojik olarak çok kuvvetlidir, akademik dünyayı temsil ederler ve bilimsel görüşlerimiz üzerindeki etkilerinin günümüze kadar sürdüğünü söylemek hatalı olmasa gerektir. Ama doğrusu, bu yazı çerçevesinde daha da fazla şeyler söylemek istediğim için bu üç kişinin değerlendirmesini kısa kesip Osmanlı nesrine bilimsel yaklaşım babında neler yapmadığımızı değerlendirerek yapılmış olanları bir yere oturtmak istiyorum.

Son olarak şu noktaya da değinmeden geçmeyeyim: Osmanlı nesri konusunda konuşurken bir kavram kargaşasını çözmemiz gerekiyor. Nesir deyince neden bahsettiğimiz her zaman açık olmayabiliyor. Sadece dilbilimsel özelliklerden mi, ifade biçimi olarak bir yazı türünden mi bahsediyoruz, yoksa nesir vasıtasıyla üretilmiş edebiyatı da katıyor muyuz buna? Bana bunlar zaman zaman karıştırılmış gibi geliyor. Bu konuyu bir başka yazıya bırakacağım, ama kavramların karşılığını iyi tespit ederse, herhalde daha sağlıklı bir tartışma ortamı doğacaktır.

Agâh Sırrı Levend ve Osmanlı nesrinin sadeleşme evreleri

Agâh Sırrı Levend (ö.1978) bilindiği gibi Türkçe'nin Anadolu'daki en eski eserlerden kendi gününe değin olan serüvenini *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri* isimli kitabında incelemiştir. Kitap 1949-1972 arasında genişletilerek üç baskı yapmış, oldukça popüler olmuş ve Türk dilinin tarihi alanında etkili bir kitap haline gelmiştir. Öncelikle, isminden de anlaşılabilirliği gibi bu kitap temelde dilin devamlı 'geliştiği' ve 'sadeleştiği' gibi bir tez üzerine bina edilmiştir ve bunu kitaptaki mebzul miktardaki örneğin arasına sıkıştırılmış yorumlarda hissetmek mümkündür. Dilin 'geliştiği' ve 'sadeleştiği' tezi çok sorunlu (ve teleolojik) bir iddiadır. Bâkî'nin (ö.1600) bir beytini veya Nergisi'nin cümlelerini alıp 1950'lerin bir gazete yazısının yanına koyup dilin sadeleştiğini söylemek en basitinden yöntem sorunlarıyla karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Her dilin evrildiği muhakkak ki doğrudur, başka unsurlarla ilişkiye giren dillere değişik leksik, sentaks vesairenin ödünç alınması doğaldır. Ama dilin kimi evrelerden geçerek devamlı mükemmele gittiği veya belli bir evrede eksik veya natamam olduğu çok sorunlu bir iddiadır. Bu iddiayı yine ilk önce kısmen Tanzimat dönemi yazarlarında buluyoruz. 'İlerleme' fenomeni temelde 19. yüzyılın modern dünyasının bir idealiydi ve bunun dile bakışa da yansımaları oldu.

Bunun ötesinde, Levend kitabını Osmanlı nesrini had safhada yargılayıcı bir üslûpla kaleme almıştır. Kitapta sayfalarca Osmanlı yazarlarının 'yanlışlarını' sıralar Levend. Yazarın defalarca kullandı-

ğın “bugün bunun yerine şu kelimeyi deriz” gibi ifadeler Levend’in Osmanlı nesrini kendi gününün dilbilgisi ve ifade normlarıyla test ettiğini gösteriyor. Levend’in aslında bir edebiyatçının veya herhangi bir yazarın imlâda, üslûpta yapabileceği tasarruflara bile hoşgörüsü yok gibi görünüyor. Doğrusu Osmanlı nesrine bakışta bunun genel bir sorun olduğunu söyleyebiliriz. Üslûbu, okunup ‘hissedilebilecek’ özellikleri değerlendirmeye alamıyoruz halâ (veya henüz). Veysi’nin ve Nergisi’nin dilinin süslü olduğu, sadece kelime hazinesine ve izafelere bakılarak verilen bir karar. Ama bunlar kendi zamanlarında okuduklarında nasıl algılanıyorlardı, buna dair bir hissimiz yok.¹

Levend’de dikkati çeken diğer bir nokta da Tanzimat aydınını veya dil konularına eğilmiş bürokratını bu sadeleşen dilin ilk bilinçli gayretkeşleri olarak gösterme eğilimidir. Mesela Levend kitabının bir yerinde kimi 16. yüzyıl sultanlarının çok süslü eserlerden hazzetmediğini, kolayca anlaşılır bir dil kullanılmasını istediklerini söylerken, diğer yandan Tanzimat devrinde dilde olan büyük açılım anları için “Yazı dilinin sadeleşmesi yolunda ilk girişime başlayan Reşid Paşa’dır (ö.1858). Maarifin halk arasında kolayca yayılabilmesi için fenne ve sanata ait kitapların herkesin anlayabileceği bir dilde yazılması gerektiği üzerinde durmuştur” diyor. Reşid Paşa’nın yaptığı, II. Bâyezid’den ya da III. Murâd’dan –ki bu ikisinin benzer yorumları var elimizde– niye değişik olsun, kestirmek güç. Reşid Paşa’yı bu alanda bir ilk olarak gösterme

¹ His derken yaşayan dilde kullanılan birçok etmenin çağrıştırabileceği, en azından yazar tarafından öyle varsayılan hissi kastediyorum. Bu etmenler kullanılan sıfatların ağırlık derecesinden, kelimelerin uzak anlamlarının ve hatta sözdiziminin ve standart imlâdan sapmaların çağrıştırabileceği anlamlara kadar birçok farklı öğeden oluşabilir. Ki böyle bir hissin tespiti doğası itibarıyla nesnel olamayacaktır. İyi bir örnek Perihan Mağden’in gazete yazılarında kullandığı dil olabilir. Şu örnekteki birçok standart olmayan imlâ kullanımına dikkatinizi çekerim: “Bülent Ersoy 1 sürü tutumuyla, lafiyla hakkaten Siyaseten Yanlışçılığın kitabını yeniden yazmıştır. Vesilelerce. AMA: kalktı cesaretle ve hakkaniyetle, son derece doğru laflar etti. Yüreğinden koparak. Ayrıca. âlmanya’da (hani bu kelimenin ilk ‘a’sını şapka’layarak söylüyo ya B. Ersoy)” (*Radikal*, 1 Mart 2008). Mağden’in düzyazı üzerindeki tasarrufuyla hissettirebilecekleri herhalde ancak birçok bağlamın anlaşılmasıyla tahmin edilebilir. Osmanlı yazarları arasında Mağden gibi bireysel üslûbunu “kabul edilebilir” standartların ötesine taşımış yazarların sayısının bildiklerimizden (msl. Evliyâ Çelebi) fazla olabileceğini gözardı etmemeliyiz.

isteği herhalde Tanzimat merkezli bir modernleşme tarihi yazma düşüncesinin bir yan ürünüdür.

Fuad Köprülü ve Milli Dil Teorisi

Tarihsel sıra açısından geri gidip Köprülü'ye dönersek (ö.1966), öncelikle Köprülü'nün de Osmanlı nesrini büyük ölçüde başta değindiğim büyük paradigmanın içinden algılayarak değerlendirdiğini düşünüyorum. Belki Köprülü biraz da işine geldiği için bu geleneğin ötesine gitmeyi, daha saf bilimsel bir bakış geliştirmeyi denemedi. Köprülü'de açık bir şekilde yüksek Osmanlı nesrini küçük görme, gereksiz sanath yazış ve sosyal realiteden kopukluğu yargılayıcı bir hava vardır. Yukarıda değinilen paradigmadan beslenmekle beraber, 1910'larda ultra-milliyetçilik yönünde gelişen entelektüel-siyasi değişim en belirgin olarak yine Köprülü'de yansımasını bulmuştur. Köprülü had safhada bilimsel pragmatizmi olan bir kişiydi. Bilindiği gibi, bizzat nesir için olmasa da, nesri de kapsar bir şekilde “milli dil” ve “milli edebiyat” iddialarını ortaya attı. Köprülü bir yandan gittikçe süslüleşen Osmanlı nesrini eleştiren söylemini devam ettirirken, aynı zamanda, bu nesir ve nazım geleneğine tepki olarak ortaya çıkmış olduğunu iddia ettiği *Türki-i basit* akımını kendi milli dil teorilerini destekler şekilde ortaya koydu. “Milli dil” ve “milli edebiyat”ın ilk mübeşşirlerini arama merakının 1910'lar sonrasına has bir ideolojik dürtüyle ortaya çıktığına şüphe yoktur. Doğrusu, Köprülü'nün bütün bilimsel üretiminde ideolojik dürtülerin etkili olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Gerçekten *Türki-i basit* diye bir akım vardıysa, bunu “milli dilin” ilk mübeşşirlerini bulma endişesiyle değil, bu akımı bağlamına koyup zamanında nasıl algılandığından yola çıkarak ve tamamen bilimsel bir şekilde yapmak gerekiyordu. Ki bu çalışmaları günümüzde yapan Hatice Aynur, son yazılarından birinde *Türki-i basit*çilerin dilinin basitliği veya dönemlerindeki diğer yazarlardan farklılığı konusundaki kuşkularını açıkça belirtmiştir.

50 **Fahir İz ve Osmanlı nesrinin tasnifi**

Fahir İz (ö.2004) ise 1964'te *Eski Türk edebiyatında nesir* adlı kalın bir antoloji çıkardı. Gerçi bu kitaba yazdığı giriş yazısı pek kısa olmasına rağmen, Fahir İz'in burada Osmanlı nesrini üçe ayıran tasnifi çok kabul gördü ve Osmanlı nesri o günden bu yana aşağı yukarı hep bu tasnife göre değerlendirildi: Buna göre Osmanlı nesrini sade nesir, orta nesir ve süslü nesir şeklinde incelemek gerekiyordu.

Fahir İz'in incelediğim üç kişi içinde en sâfi bilimsel bakışı geliştiren kişi olduğunu düşünüyorum –yani ideolojik olarak çok belirgin bir şekilde yüklü değildi bakışı. Ama adı geçen tasnif pek çok açıdan sorunlar arz etmektedir. Benim görebildiğim kadarıyla bu tasnif büyük oranda kelime ve biraz da sözdizimi temelli bir ayrıma dayanmaktadır. Osmanlı nesrine ait çalışmaların kanımca güdük kalmasının en büyük sebebi çok mekanik bir yöntemle değerlendirilmeye girişilmiş olmasından kaynaklanıyor. Temelde Osmanlı nesrine bakanlar eğer fazlaca nadirattan kelimeleri ve silsile izafeleri görürse bunun süslü bir dil olduğunu söylemekte, öte yanda eskicil Türkçe kelimelerin varlığını ve dizi izafelerin yokluğunu tespit ederse bunu sade nesir olarak tasnif etmektedir. Kanımca geniş bir edebiyatın aktarıcısı olan bir nesri tasnif etmek için çok yetersiz kategorilerdir bunlar.

Dahası benim fark edebildiğim kadarıyla (en azından benim üniversitede öğrendiğim buydu) bu üçlü tasnif Fahir İz'in bilimsel hanesine yazılıyor. Aslında Fahir İz'den çok önce Rezaizade Ekrem *Talim-i edebiyât'ta* Osmanlı nesrini sade, müzeyyen ve âlî olarak üçe ayırmıştı. Ama zaten bu üçlü tasnif Osmanlı kültüründe çok yaygın bir kategorizasyondur ve bir orijinalliği veya burada tasnif edilen nesneye ait bir rafine edilmişliği yoktur. Osmanlılar birçok şeyi üçe ayırırlar ve bunlara ednâ, evsat ve a'lâ derlerdi. Ortaçağ Latince belagatı için de benzer bir tasnif geçerliydi: *humile*, *medium* ve *sublime*. Bu tasnife hatalı demiyorum, ama yetersizdir. Analitik olarak yapılmamış bir tasnifi biz geniş bir edebiyatın nesrini değerlendirmek için kullanmaya devam edersek bu pek tabii yetersiz kalacaktır. Dahası, bu üçlü tasnifi yaptıktan sonra karşımıza çıkan birçok sorun çözüme kavuşturulmamıştır–bu konuya aşağıda tekrar değineceğim.

Osmanlı nesrine yeni yaklaşımlara doğru

Şahıslar ve eserler bazındaki bu kısa değerlendirmelerden sonra konuya daha geniş bir çerçeveden bakmak istiyorum. Açıkçası şimdiye kadar Osmanlı nesrine bakışların ve yapılan tasniflerin yetersiz kaldığını düşünüyorum. Bunun birkaç nedeni var. Öncelikle, bu nesrin üzerine örtülmüş olan ideolojik örtü bilimselliğin gerektirdiği şekilde kaldırılmadı. Bu yetersizlik Osmanlı nesrine bakışa dair önümüze 1860'larda konulan paradigmaları aşamamış olmamızdan kaynaklanıyor. Dahası Osmanlı nesrini değerlendirmelerimiz kelime hazinesi ve dilbilgisi kontrolden öteye gidemedi.

Pek tabii kelime hazinesi ve gramer de çok veri barındırıyor ama bu en iyi incelenmiş alanda bile değindiğim üçlü tasniften öteye gidemedik. Sade, orta, süslü nesir dedik, tamam, bu tasnifin leksik ve sentaks temelli olduğunu söyledik. Ama mesela bütün Osmanlıca okurlarının bildiği bir durum vardır ki Osmanlı nesri bir seviyede devam etmez. Orta nesir diyeceğimiz birçok eser belli konuları ele alırken, ki mesela sultan ile ilgili bir hadise olabilir veya bir vefat habiresi olabilir, birden süslü nesre sıçrar. Ya da eserlerin giriş kısımları yazar için kabiliyetlerini ispat arenasıdır. İşte bu sıçramalar yazarın bilinçli seçimleridir ve okuyucuda belli bir etki uyandırma amacı taşıyan anlatım, teknikleridir. Bildiğim kadarıyla bu pek bilinen bir özellik, yani yazarların ne gibi durumlarda nasıl bir dil kullandıkları meselesi bile tatmin edici bir şekilde incelenmedi. İnceleme derken burada bu “farklı diller” veya “meta-diller”in kelime hazinesi dökümünü kastetmiyorum tahmin edilebileceği gibi, yazarın dili hangi kelimelerle hangi seviyede kullanmasının ötesinde neden öyle yaptığı bir mentalite göstergesi olacaktır. Yazarın dünyası, dünya görüşü ve nesrini buna nasıl uyarladığı hakkında ipucu verecektir. Dahası biz-zat Osmanlı nesrinin aynı metin içinde esnekliğe müsait doğası araştırılmaya değer bir özelliktir.

Üçlü tasnifin bir diğer zayıf tarafı bu bakış açısının sadece ve sadece eldeki eserin metnini temel inceleme noktası almasında yatmaktadır. Pek tabii metin başlangıç noktamız olacak ama onun etrafında değerlendirmeye alınacak bazı unsurlar da bulunuyor. Yazıya dökülmüş bir eser öncelikle yazarın kafasında şekilleniyor. Diyelim ki yazar

bir mesaj aktarmak istiyor. Yazar herhalde öncelikle bu mesajın gideceği kitleyi kafasında kestiriyor. Daha sonra bunu nasıl bir türle aktarabileceğine karar veriyor. Demek istediğim bir eserin dilinin süslü ya da sade olması bir tesadüf eseri değil. Bir eserin kelimelerinin dökümünü yapmak muhakkak yapacağımız işlerden biri, ama asıl önemlisi kanımca yazarın neden ve ne gibi bir seçimle bu işe giriştiğini ve edebi bir aracı olarak nesrin buna ne şekilde “alet olduğunu” tahmin ve tespit etmeye girişmeliyiz.

Kelime seçimini öncelikle hedef okur kitlesi (*audience*) ve türün (*genre*) belirlediğini unutmamalıyız. Nesrin tedavülde az bulunan kelimelerle yüklü olması, yani süslü nesir denilen şey, okur kitlesinin takdiri ile alakalıdır. Kimse bunu okuyup anlamıyordu demek anlamsız bir yorumdur. Sanat kaygısı güden kişi pek tabii sanat yapma derindedir. Ama bu aynı zamanda o sanatı takdir eden kişi olduğuna da işaret eder. Yüksek dilde yazmak pek tabii prestijle de alakalıdır. Basit dilde yazan kimi yazarların düzyazı seviyeleri için özür dilemelerinden iki çıkarım yapabiliriz. Birincisi, herhalde yazdıkları eserin süslü düzyazı beklentisi içinde olan okur kitlesine ulaşmasını ümit ediyorlardı ve ikincisi, yine de, düzyazılarını bu okur kitlesinin beklentilerini tatmin edecek seviyede bulmuyorlardı.

Diğer yandan tür de aynı konuda birincil olarak rol oynar ve kelime seçiminden imaj kullanımına kadar birçok alanda belirleyici olur. Avama yönelik didaktik bir metnin normal şartlarda yüksek Osmanlıcayla yazılması iletişim sorunları doğuracaktır. Pek tabii türlerin belirleyiciliğinin de durağan olmadığını biliyoruz. Yüzyıllar içinde türler kendi içinde evriliyor ve gerektirdikleri değişiyordu. 19. yüzyıl nesrini değerlendirirken Levend şöyle diyor: “Şinâsinin dili kurudur ama mantıklıdır. Sanat kaygısı gütmmez”. Herhalde Şinâsî'nin sanat kaygısı gütmemesini normal karşılamak gerekiyor, çünkü Şinâsî sanat yapmıyordu, bir gazete çıkarıyordu. Bugün e-mail ile yazılan Türkçeyi bir nesir türü görüp dilin ne kadar basitleştigiğine örnek olarak gösterirsek yöntem hatası yapmış oluruz. Kaldı ki değindiğim gibi diğer ölçütler değerlendirmeye alınmadığı zaman (tür ve okur kitlesi gibi) aynı yazarın kaleminde her üç nesre örnekler de bulmak hiç zor olmayacaktır, ama bu hakikatte bize çok bir şey söylemeyen bir tasnif olarak kalacaktır.

Bunun ötesinde modern edebiyat teorilerinin Osmanlı nesrine uygulanabilirliği tartışılması ve sağlamlasının yapılması gereken bir konudur. Latin ve Grek filologları ve edebiyat tarihçileri bu konuyu 1980li yıllarda tartıştı ve Yeni Eleştiri, Yapı-sökücülük, Metinler-arasılık gibi teoriler kısmen uygulanabilir bulundu. Ben şu teori veya bu teori uygulansın demeyeceğim –ki bunların bir kısmı zaten bilinçli veya bilinçsiz, ama sistematik olmayan bir şekilde uygulandı. Bu metodların analiz aşamasında yaptığı önemli bir ayırım var ki hemen hepsi *yazar, eser, okur* ve *dış dünya* üzerine sorular sorarak işe girişiyorlar.

Hatta, bilineceği gibi, okur kitlelerinin de daha sonra kim olduğu sorgulandı. Hakikaten yazarın amaçladığı kendi dönemindeki okur kitleleri mi yoksa okurlara biz de dahil miyiz? Cevabımız olumluysa, eser her okunduğunda ve anlaşıldığında yeniden mi oluşuyor gibi sorular ortaya çıkıyor. Yani okur aslında edilgen algılayıcı mıdır, yoksa etken bir yaratıcı mıdır metni okurken? Mesela bir bakış açısı eserde keşfedilecek bir anlam olduğundan çok aslında yapacağı etkinin öneme değiniyor.

Bu ve benzer analiz yöntemlerinin Osmanlı nesrine sistematik olarak uygulanarak sağlamalarının yapılması, icabında Osmanlı nesrine has analiz yöntemleri geliştirilmesi gerekiyor. Bu bağlamda, öncelikle bizzat çağdaş Osmanlıların kendi nesirlerini nasıl değerlendirdiklerine bakmamızda fayda olacaktır. Şuarâ tezkirelerinde çoklukla şairlerin düzyazı eserleri hakkında da yorumlar bulunabiliyor. Çağdaş eleştirmenlerin görüşlerini tespit etmek bir yöntem olarak kaçınılmaz görünüyorsa da bu Osmanlı nesrini anlamak için ancak bir ilk adım olarak görülmelidir. Doğrusu ben şahsen son kertede Osmanlıların kendi değerlendirmelerinin ve tasniflerinin ancak birer veri olarak kullanılması gerektiğini, yoksa onları aynen kullanmanın kısıtlı açılım sağlayabileceğini düşünüyorum. Dahası, bu tip eserlerde düzyazı kabiliyetleri hakkında kullanılan sıfatlar çok ufuk açıcı olmayabiliyor. Örnek olarak bir tezkirede geçen nesirle ilgili kimi övgü ve yergi sıfatlarına bakalım. Âşık Çelebi çeşitli vesilelerle tezkiresinde madde başı olan şairlerin nesir ve inşalarını şu kelimelerle değerlendiriyor: “Hoşca manâsi ve şûh-ça edâsı vardır”, “hoş-âyende inşâsı vardır”, “amma inşâsı şî’rinden alâ ve kinâyât u isti’ârât ve letâ’if ü nükâtı mebâdâ vü mebânîsi puhte vü üstâdânedür”, “erbâb-ı şî’r ü inşâ ittifâk üzere buyurmuşlardır ki Rûm-

54 da şimdiye dek bunun gibi inşâ olmamışdır”, “lutf-ı inşâda destûr-i selâtin-i Acem üzre”, “inşâda esnâ-yı tahrîrde nâ-puhte ve bigâne kelimât andan mütebâdir olurdu”. Uzatmaya gerek yok, bu örnekler pek tabii bir yere götürecektir bizi, ama bu sıfatların altını bir şekilde doldurmak gerekiyor ve bunları kullanarak daha kapsamlı yöntemler geliştirmek gerekiyor.

Osmanlı nesrinde araştırılmayı bekleyen konular

Yukarıda saydıklarım sadece genel yönetime ait meselelerdi. Bunlar gerekli ama benim bir nesir okuyucusu olarak cevabını aradığım ve araştırılmayı bekleyen başka sorular da var.

Bunlardan biri düzyazıda intihale gösterilen tolerans. Şiirde mazmun intihaline karşı gayet dikkatli ve bunları teşhirde acımasız olan Osmanlı yazarları biliyoruz ki düzyazıda, mesela tarihlerde, intihallere, hatta kelime kelime sayfalarca intihallere ses çıkarmamıştır. Bunun nedenlerinin sistematik şekilde araştırılması Osmanlıların nesir algıları hakkında da bizi aydınlatacaktır. Şiirde orijinal mazmunların tespiti daha kolay gibi görünüyor. Halbuki nesirde kritik sanatlardan fesahat ve belagati her zaman iyi hissedilemeyebiliyor. Yazarların birey olarak dilin determinizmi karşısındaki duruşları ve dolayısıyla orijinalite ve yaratıcılık anlayışları hakkında fikir sahibi olacağız.

Buna bağımlı olarak düşünülebilecek bir soru da, eğer tabir caizse, şiir ile nesir arasında devamlı varolan gerilim. Demek istediğim şu: Biliyoruz ki, doğuş yıllarındaki özel durumu nedeniyle İslam kültürü şiiri olumsuzlamaz, Kurân’da şairlerin yalancılığına dair ayetler olduğunu biliyoruz – ki aslında bu şairlere karşı olan husumetin izi antik Yunan’a kadar sürülebiliyor. Buna rağmen herhalde Osmanlı yazınında en azından 18. yüzyılın sonlarına kadar şiirin çok daha prestijli bir meşgale olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Osmanlı kültüründe bu böyledir deyip kesip atabiliriz. Ama Osmanlı yazarlarının bu konuda hassas olduklarını, konuya tekrar tekrar döndüklerini, açıklama getirme ihtiyacı hissettiklerini görüyoruz. Bazı şuarâ tezkirelerinin başında uzun uzun şiiri bir tür olarak meşrulaştırma gayretlerine rastlıyoruz.

Bir diğerk konu da inşâ türü. Tezkireciler çoğuz zaman nesir ve inşâ arasında bir ayırım yapıyorlar. İnşâ üzerinden sosyal ilişki ağlarını tespit etmeye yönelik Christine Woodhead'in çalışmaları var. Ama bizzat inşânın kuralları ve işleyiş prensipleri hakkında çok yüzeysel bilgimiz olduğunu düşünüyorum. Bu kadar yaygın ve uzun devam eden bir türün bizzat nesir kullanımını açısından kapsayıcı bir şekilde incelenmesinin gerekliliğı kuşku götürmez.